

maktadır. Burada ayrıca Buhârî ile Müslim'in *el-Câmi'u's-şâhîh*'lerindeki hadisleri bir araya toplayan kitap türü de hatırlanmalıdır (bk. el-CEM' BEYNE's-SAHİ-HAYN).

İbn Bâtîş diye tanınan Ebû'l-Mecd İsmâil b. Hibetullah el-Mevsilî'nin *el-Beyân 'amme'ttefeka 'aleyhi's-Şeyhân*' (Âtıf Efendi Ktp., nr. 599), Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Makdisî el-Harîrî'nin *Müfidü's-sâmi' ve'l-kârî mimme'ttefeka 'aleyhi Müslim ve'l-Buhârî'si* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 575), Muhammed Habîbullah eş-Şinkitî'nin *Zâdü'l-müslim fime'ttefeka 'aleyhi'l-Buhârî ve Müslim*'i (I-V, Dımaşk 1401/1981), Muhammed Fuâd Abdülbâkî'nin *el-Lü'lü'ü ve'l-mercân fime'ttefaka 'aleyhi's-Şeyhân*'i (I-III, Riyad-Beyrut 1400/1980) müttfe-kun aleyh hadisleri toplayan eserlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hâkim en-Nisâbüri, *el-Medhal ilâ Kitâbi'l-İklil* (nşr. Fuâd Abdülmün'im Ahmed), İskenderiye 1983, s. 33-41; Hâzîmi, *Şürâtü'l-e'immeti'l-hamse* (nşr. Abdülfettâh Ebü Gudde, *Şelâşü resâ'il fi 'ilmi muştalâhi'l-hadis* içinde), Halep 1417/1997, s. 115-121, 183-184; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadis*, s. 28; İbn Hacer, *en-Nüket 'alâ Kitâbi İbni's-Salâh* (nşr. Rebî b. Hâdî Umeyr), Riyad 1408/1988, I, 298; Emîr es-San'ânî, *Tavâzihu'l-efkâr* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Medine, ts. (el-Mektebetü's-selefiyye), I, 86-91; Sezgin, *GAS*, I, 132, 143; Abdullah Aydın, *Hadis İstihlâkâtı Sözlüğü*, İstanbul 1987, s. 121-122; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 296-297.

AHMET YÜCEL

MÜTTEFİK ve MÜFTERİK

(المتفق والمفترق)

Aynı adı taşıyan râvileri ifade eden terim ve bu konuda yazılan eserlerin ortak adı.

Esmâ'ür-ricâl (ricâlü'l-hadis) ilminin bir kolu olan müttfeik ve müfterik râvilerin şahıslarının farklı (müfterik), adları, baba adları, bazan dede adları yahut künyeleri ve ya nisbelerinin hem yazılışı hem okunuşunun aynı (müttfeik) olmasıdır. Bu râvilerin aynı çağda ve aynı şehirde yaşaması, aynı hocadan rivayet etmesi, kendilerinden de aynı kişilerle rivayette bulunması halinde birbirleriyle karıştırılması mümkündür. Ayrıca bu iki râviden biri sika, diğeri zayıf ise ortaya ciddi problemler çıkmaktadır.

Müttfeik ve müfterik isimlerle ilgili yedi ihtimal söz konusudur. 1. Râvilerin kendi adları ile baba adları aynı olabilir. Meselâ

Hafîl b. Ahmed adında altı râvi vardır. Yi-ne Yahyâ b. Saîd adıyla bilinen iki ünlü râviden biri Yahyâ b. Saîd el-Kattân, diğeri Yahyâ b. Saîd el-Ensârî'dir. İsmâil b. Mûsâ adında iki râvi vardır, ikisi de hem Hasan-ı Basrî'nin talebesi hem Basralıdır; ancak biri sika, diğeri zayıftır. Bu durumlarda ayırıcı unsurlarını belirtmeden sadece Hafîl b. Ahmed veya İsmâil b. Mûsâ demek yeterli değildir. Onlardan hangisinin kastedildiği bilinmezse adlarının geçtiği rivayetin terkedilmesi gerekir. 2. Râvilerin hem kendi adları hem baba ve dede adları aynı olabilir. Aynı asırda Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân adlı dört kişi yaşamış olup bunların her biri ismi Abdullah olan farklı kişilerden hadis rivayet etmiştir. Diğer bir örnek de Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed adını taşıyan üç kişidir. Biri Nişâbur-lu, diğerleri Bağdatlı olan bu râvilerin üçü de 360 (971) yılında vefat etmiştir. Bedreddin İbn Cemâa, buna nisbelerinin de aynı olması ihtimalini ekleyerek Muhammed b. Ya'kûb b. Yûsuf en-Nisâbüri örneğini verir. Bu isimle bilinen iki kişiden biri Ebû'l-Abbâs el-Esam, diğeri İbnü'l-Ahrem'dir. Nişâbur-lu bu iki muhaddis aynı dönemde yaşamış, aynı kişilerden rivayet etmiş, her ikisinden de aynı kişiler rivayette bulunmuştur. 3. Râvilerin sadece künyeleriyle nisbeleri aynı olabilir. Her ikisi de Basralı olan Ebû İmrân el-Cevnî'ler bunun örneğini teşkil eder. 4. Râvilerin adlarıyla babalarının künyeleri aynı olabilir. Nitekim tâbiinden Sâlih b. Ebû Sâlih adını taşıyan dört râvi bilinmektedir. 5. Kendi adlarıyla baba adları ve nisbeleri aynı olabilir. Bunun örneğini oluşturan ve birbirinin çağdaşı olan Muhammed b. Abdullah el-Basrî adlı iki râviden biri sika, diğeri zayıftır. 6. Râvilerin yalnız isimleri veya yalnız künyeleri aynı olabilir. Her dönemde bunun pek çok örneği bulunduğu için sadece isim ve künye ile yetinilmemeli, aynı zamanda bunların baba adı ve nisbeleri de zikredilmelidir. Bununla beraber bazı şehirlerde sadece adıyla meşhur olan râviler de vardır. Meselâ Abdullah denince Medine'de İbn Ömer, Mekte'de İbnü'z-Zübeyr, Küfe'de İbn Mes'ûd, Basra'da İbn Abbas, Mısır'da İbn Amr b. Âs, Horasan'da İbnü'l-Mübârek anlaşılır. 7. Nisbeleri aynı olmakla beraber râviler farklı yerlere mensup olabilir. Meselâ Âmülî nisbesiyle Âmül şehrine mensup olanlar kastedilmekle beraber biri Taberistan'da, diğeri Türkmenistan'da olmak üzere iki Âmül vardır. Hanefî nisbesi de hem Hanefî mezhebine hem Benî Hanîfe kabilesine mensup olanlar için kullanılır. Müttfeik ve

müfterik konusu tamamen müstakil bir alan olmayıp mü'telif ve muhtelif, müteşâbih (müştebih), hatta ensâb konularıyla iç içedir. Bunların hepsine başvurulması halinde mesele daha kolay çözülebilir.

Müttfeik ve müfterik konusunda telif edilen belli başlı eserler şunlardır: Ebû'l-Feth el-Ezdi, *Tesmiyetü men vâteka ismühü isme ebîhi mine's-şahâbe ve't-tâbi'in ve men ba'dehüm mine'l-muhaddişin* (nşr. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire, Küveyt 1408/1988; doksan yedi râvi ihtiva eder), *Men vâteka ismühü künyete ebîh* (nşr. Bâsim Faysal, Küveyt 1408/1988) (114 râvi ihtiva eder), *Men yü'rafü bi-künyetihî ve lâ yu'lemü ismühü ve lâ delîle yedüllü 'alâ ismih* (Câmiatü'l-Melik Suûd Ktp., nr. 1280); Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttfeik ve'l-müfterik* (nşr. Muhammed Sâdik Aydın, I-III, Dımaşk 1417/1997; bu eseri İbn Hacer el-Askalânî *Tel-hîşü'l-Müttfeik ve'l-müfterik li'l-Hatîb* adıyla yeniden tertip etmeye başlamışsa da tamamlamamıştır), *Muvazzihu evhâmi'l-cem' ve't-tefrîk* (nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî, I-II, Haydarâbâd 1378-1379/1959-1960; Medine 1966; Beyrut 1405; nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acı, I-II, Beyrut 1987, 1990; bk. *DİA*, XVI, 457); İbnü'l-Kayserânî, *el-Ensâbü'l-müttfeika* (nşr. P. de Jong, Leiden 1865, 1890; Haydarâbâd 1323; nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut 1411/1991); Ebû Mûsâ el-Medîni, *Ziyâdat 'alâ Kitâbi'l-Ensâbi'l-müttfeika fi'l-hağ* (bir önceki eserle birlikte yayımlanmıştır); Hâzîmi, *Me'ttefeka lafzuhü ve'ftereka (ve'htelete) müsemmâhü fi'l-emâkin ve'l-büldâni'l-müştebehe fi'l-hağ (el-Müttelif ve'l-muhtelif fi esmâ'i'l-büldân)* (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2140; Brockelmann, *GAL*, I, 473; *Suppl.*, I, 605), *el-Müşterik vaz'an ve'l-müfterik şuk'an* (nşr. F. Wüstenfeld, Göttingen 1846, 1861; Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-büldân*'ından faydalanılarak telif edilmiştir). *Cevzaki ve İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî'nin de bu konuda birer eserinin bulunduğu kaynaklarda zikredilmektedir* (Zehebî, III, 1014; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1685; Kettânî, s. 115).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadis* (nşr. Nûreddin İtr), Medine, ts., 324-331; Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâ'ik* (nşr. Nûreddin İtr), Beyrut 1411/1991, s. 226-229; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III/1014; Burhâneddin el-Ebnâsî, *eş-Şeze'l-feyyâh min 'Ulûmi İbni's-Salâh* (nşr. Ebû Abdullah M. Ali Semek), Beyrut 1418/1998, s. 456-470; İbnü'l-Mülakkın, *el-Mukni' fi 'ulûmi'l-hadis* (nşr. Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey'), İhsâ 1413/1992, II, 614-621; Zeynüddin el-İrâkî, *Şerhu Elfiyeti'l-İrâkî* (nşr. Muhammed b. Hüseyin el-İrâkî el-Hüsey-nî), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye), III, 200-

MÜTTEFİK ve MÜFTERİK

217; a.mlf., *et-Takyid ve'l-izâh* (nşr. Abdurrahman M. Osman), Beyrut 1401/1981, s. 386-395; İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nûket 'alâ kitâbi İbni Ş-Şalâh* (nşr. Rebî' b. Hâdî Umeyr), Riyad 1417, I, 291-323; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîş* (nşr. Ali Hüseyin Ali), Beyrut 1412/1992, IV, 268-284; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf), Kahire 1385/1966, II, 316-327; Zeke-riyyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî 'alâ Elfiyyeti'l-'Irâkî* (nşr. Muhammed b. Hüseyin el-İrâkî el-Hüseyinî), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye), III, 200-217; Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuḥbeti'l-fiker* (nşr. M. Nizâr Temîm – Heysem Nizâr Temîm), Beyrut 1415/1994, s. 694-698; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1685; Brockelmann, *GAL*, I, 473; *Suppl.*, I, 605; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 114-115; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'ışü'l-haşîş*, Kahire 1399/1979, s. 193-194; Talat Koçyigit, *Hadis Istılahları*, Ankara 1980, s. 349-352; Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-Vasîf fi 'ulûm ve muştalâhi'l-hadîş*, Cidde 1403/1983, s. 626-634; Muhammed b. Ali el-Asyûbî el-Vellûvî, *Şerhu Elfiyyeti's-Süyûtî*, Medine 1414/1993, II, 338-350; Muhammed b. Halîfe en-Nebhânî, *en-Nuḥbetü'n-Nebhâniyye* (nşr. Hâlid Abdülfettâh Şibl Ebû Süleyman), Beyrut 1415/1995, s. 169-170; M. Yaşar Kandemir, "Hatib el-Bağdâdî", *DİA*, XVI, 457.

S. KEMAL SANDIKÇI

MÜTTEHEM

(الْمُتَّهَم)

Adâlet yönünden kusurlu olmakla ve bilhassa yalancılıkla itham edilen râvî anlamında hadis terimi.

Sözlükte "hata etmek, yanılmak" anlamındaki **vehm** kökünün "iftiâlî" kalıbından türeyen **müttehem** kelimesi, bir suç veya kusur sebebiyle zan ve töhmet altında kalan şüpheli kimseyi ifade eder. Bir hadis terimi olarak rivayet kusurlarından biriyle ve özellikle yalancılık veya hadis uydurmakla itham edilen râviler hakkında kullanılan ağır bir cerh lafzı olup **müttehem bi'l-kizb / kezib**, **müttehem bi'l-vaz'** şeklinde de kullanılır. Bu tür râviler için rivayetlerinin değeri bakımından ayrıca **metrûk / metrûkü'l-hadîs**, **matrûh / matrûhü'l-hadîs** de denir. Abdullah b. Dâhir b. Yahyâ, Ca'fer b. Ahmed el-Bezzâr, Süfyân b. Vekî', Yûnus b. Ahmed b. Yûnus müttehem râvilerden bazılarıdır (İbn Adî, IV, 228, Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, II, 4).

Ricâl kaynaklarında bazı râvilerin gevşeklik, münafıklık, fâsiklik, bid'atçılık, bayağılık, bağnazlık, hayâsızlık, tedlis, hadis hırsızlığı (bir hocadan duymadığı hadisi duymuş gibi göstermek, serikatü'l-hadîs), nebiz içmek, yalancı şahitliği gibi kusurlarla suçlanması, mutlak mânada bu terimin râvinin dinî-ahlâkî yönünü ifade eden

adâlet vasfıyla ilgili kusurlara yönelik olduğunu göstermektedir. Bir râvinin hadis uydurduğu kesin şekilde bilinirse de insanlarla olan ilişkilerinde yalan söylemesi veya dinin temel kurallarıyla bağdaşmayan bir sözü yalnızca kendisinin haber vermesi (infirâd) onun yalancılıkla itham edilmesine sebep olur. Çünkü bir râvinin günlük hayatta yalan söylemesi "kavî fisk"tır (Ali el-Kârî, s. 431) ve hadis rivayetinde de yalan söyleyebileceğini gösterir. Dinin temel esaslarına aykırı bir sözü tek başına rivayet etmesi de onu kendisinin uydurduğu şüphesini doğurur ve rivayeti mevzû hadis olarak değerlendirilir.

Yalancılıkla suçlanan râvilerden hadis rivayet etmenin câiz olup olmadığı hususunda iki görüş vardır. Ebû Avâne el-Vâstî ve İbnü'l-Mübârek'in de aralarında bulunduğu hadis imamlarının çoğunluğu bunu câiz görmezken Süfyân es-Sevrî buna cevaz vermiştir (İbn Receb, s. 83). Hâkim en-Nîsâbü'rî ise Mâlik b. Enes, Şâfiî, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed gibi âlimlerin bazı zayıf râvilerden hadis rivayet etmesinden söz ederek onların da bu görüşü benimsediğini, ayrıca kendi zamanına kadar her asırda ve her nesilde hadis imamlarının bu yönde uygulama yaptıklarını belirtmiştir (a.g.e., a.y.; Hâkim en-Nîsâbü'rî, s. 149-150). Ancak mutlak mânada zayıf râvî ile yalancılıkla itham edilen zayıf râvî hüküm bakımından bir olmayacağı gibi bu tür râvilerin rivayetlerini yazmakla onları başkalarına nakletmek de aynı şey değildir. Çünkü zayıf râvilerin rivayetleri nakil için değil onları tanımak, öğrenmek ve durumlarını açıklamak için yazılır. Bu da söz konusu râvilerin rivayetlerini cerh ve ta'dil türü kitaplarda toplamak gibidir. Nitekim bu kaynaklarda bazı râviler hakkında kullanılan, "Biraz zayıftır"; "Azıcık tenkit edilmiştir"; "Hadisi itibar için yazılır" gibi ifadelerle, "Hadisi ancak tanımak için yazılabilir" (Fesevî, II, 431; III, 42, 50, 54, 64) veya, "Bu hadisler o râvilerin durumlarını açıklamak maksadıyla zikredilebilir" (İbn Receb, s. 85) gibi tenkitlerdeki farklılık da bunu göstermektedir.

Her ne sebeple olursa olsun bir râvinin yalancılıkla itham edildiğini belirten bir ifade, ilk dönem ricâl tenkitçilerinin dörtlül taksiminde en ağır cerh lafızlarının bulunduğu dördüncü mertebede, sonraki dönemlerde ise yapılan beşli, altılı taksimlerde dördüncü veya beşinci mertebede yer alan ağır bir cerh ifadesidir. Hadis âlimleri, senesinde böyle bir râvî bulunan ve "metrûk" yahut "matrûh" denilen rivayetin (Zehebî, s. 34-35; *Tecrid Tercemesi*, Mukad-

dime, I, 294-295) hiçbir delil değeri taşımadığı, itibar ve istîşhâd için dahi kullanılmayıp terk edilmesi gerektiği, râviyi tanıyıp durumunu açıklama gayesi dışında rivayet edilmesinin câiz olmadığı konusunda görüş birliğine varmıştır. Nitekim Şu'be b. Haccâc, Mâlik b. Enes, Abdurrahman b. Mehdî ve İmam Müslim gibi hadis münekkitleri yalancılıkla suçlananlardan hadis alınamayacağını açıkça belirtmişlerdir.

Müttehem râviler ve rivayetleri hakkında ricâl, ilel ve mevzû hadis kaynakları yanında Buhârî ve Ukayfî'nin *ed-Du'afâ'*, İbn Hibbân'ın *Kitâbü'l-Mecrûhin*, Zehebî'nin *Mizânü'l-iftidâl*, İbn Hacer el-Askalânî'nin *Tehzîbü't-Tehzîb* adlı kitapları ile Nesâî, Dârekutnî ve Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *ed-Du'afâ'* ve *el-metrûkûn*, İbn Adî'nin *el-Kâmil*, Zehebî'nin *el-Muğnî* ve Burhâneddin el-Halebî'nin *el-Keşfü'l-haşîş* adlı eserlerine başvurulabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "vhm" md.; Müslim, "Muḥad-dime", I; Fesevî, *el-Ma'rifet ve't-târîh*, II, 431; III, 42, 50, 54, 64; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 32; İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 228; VII, 259; Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye* (nşr. Ebû Abdullah es-Sevrakî – İbrâhim Hamdî el-Medenî), Medine, ts. (el-Mektebetü'l-ilmiyye), s. 116, 253; Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Medḥal fi usûli'l-hadîş* (İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menârü'l-münîf* [nşr. Ahmed Abdüşşâfi] içinde), Beyrut 1408/1988, s. 149-150; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ'* (nşr. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî), Beyrut 1406/1986, II, 4; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîş*, Kahire, ts. (el-Mektebetü'l-Mütenebbî), s. 55; Nevevî, *et-Takrîb*, Kahire 1388/1968, s. 18; Zehebî, *Mûkizta* (nşr. Abdülfettâh Ebû Guddê), Beyrut 1405, s. 34-35; İbn Receb, *Şerhu 'İlel-i-Tirmizî* (nşr. Subhî es-Sâmerrâî), Beyrut 1405/1985, s. 78, 83, 85, 86, 92, 93, 94, 193; Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuḥbeti'l-fiker* (nşr. M. Nizâr Temîm – Heysem Nizâr Temîm), Beyrut, ts. (Dârü'l-Erkam), s. 431; *Tecrid Tercemesi*, Mukaddime, I, 294-295; Ömer b. Hasan Osman Fellâte, *el-Vaz' fi'l-hadîş*, Dimaşk - Beyrut 1401/1981, I, 99-100, 319-320; III, 383-444; Emin Aşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidî*, İstanbul 1997, s. 113, 115-117, 182-183.

EMİN AŞIKUTLU

MÜVEKKİL

(bk. VEKÂLET).

MÜVELLED

(الْمُؤَلَّد)

İhticâc devrinden sonra Arapça'ya başka dillerden giren veya türetme yoluyla bu dile kazandırılan yeni kelime (bk. DAHİL).